

sonrasında kentin şenlendirilmesi ve mağlupların akıbeti konulu N. Vatin'in iki çözümlemesi ve E. Borromeo'nun Rumeli Hisarı'nın seyyahlarca alımlanımını ele alan yazılarının ardından gelen ayrıntılı tenkit cihazı (sözlük, metinlerde sıkça anılan eşhasın çehreyazımı, kırk sayfalık kaynakça, bileşik dizin ve haritalar) ile tamamlanıyor. Kuşkusuz, bu başvuru kaynağı, hem efradını cami ağıyarını mani çok özenilmiş bir çalışma hem de benzer konu veya temaları ele alacak araştırmalar için örnek bir model.

Güneş Işıkssel

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

V.V. Poznahirev,

Ottomanskiye Voyennoplenniye v Rossii v Period Russko-Turetskoy Voynı 1877-1878 gg. [Ottoman Prisoners of war in Russia during the Russian-Turkish War of 1877-1878.]

S-Petersburg: Nestor-İstorya, 2017, 320 s., 978-544-6911-20-2

1877-1878 Osmanlı-Rus (93 Harbi) Harbi'nin 140. yıldönümü münasebetiyle Rusya'da Doç. Dr. Vitaliy Poznahirev tarafından yayımlanan "1877-1878 Rus-Türk Savaşı dönemi Osmanlı Askerleri Rusya'da" adlı çalışma, esir düşmüş askerlerin dramını gözler önüne sermesi bakımından çok önemlidir. Eserin yazarı, önceki mesleğinin subay olmasından dolayı çalışmalarını daha çok askerî tarih üzerine yoğunlaştırmış, savaş esirleri konusunu Rus arşivlerine dayanarak ortaya koymuştur. Poznahirev, 93 Harbi başta olmak üzere Birinci Dünya Harbinde esir düşmüş Osmanlı sivil ve askerleri konusu üzerine geniş kapsamlı ciddi araştırmalar yaparak bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Yazarın dedesinin Ruslarla yapılan savaşta esir düşmüş bir Türk olması, onun Rusya'daki Türk esirleri konusuna ilgi duymasının, araştırmalar yapmasının belki de en başta gelen sebebinin oluşturur. Vitaliy Poznahirev'in I. Dünya Savaşı dönemi Osmanlı esirleri hakkında yazdığı kitabı bu günlerde Türkçeye çevrilmekte ve en kısa sürede okuyucuyla buluşması umulmaktadır. Yazarın bu araştırma eserinin en önemli tarafı,

onun Rusya'da dağınık halde ve çeşitli arşivlerde bulunan esirlerle ilgili belgeleri tek tek toplayıp bir araya getirmesi ve objektif bir bakışla analiz etmesidir.

93 Harbi genelde hem Rusya'da, hem Türkiye'de kapsamlı olarak çeşitli araştırmalarda ele alınmış ancak esirler konusu pek fazla incelenmemiştir. Vitaliy Poznahirev, Rusya ve Ukrayna'nın 23 merkezi ve kent arşivinde konu ile alakalı mevcut 52 fonu taramış, kitapta verilen belgelerin çoğunluğu daha önce hiç yayımlanmamış, ilk defa bu eserde ele alınmıştır. Yazar eserini kaleme alırken Rusya'da ve dışarıda konuyla alakalı 400'ün üzerinde araştırma eserinden istifade etmiştir. Osmanlı askerinin savaşta esir düşme anından vatana dönüşüne kadar geçen zamanı tüm yönleriyle ele alarak, esirlerin Rusya'daki sevkıyatı, ikameti, çalıştırılması, yerli halkla ilişkileri v.s. konuları araştırıp ayrıntılı şekilde okuyucuya aktarmaya gayret etmiştir.

93 Harbi'ni askerî tarih açısından değerlendiren yazar diğer Rus-Türk savaşlarına bakış bu savaşın çok kısa sürmesine rağmen Osmanlı ordusunun çok büyük sayıda esir verdiği vurgu yapmıştır. 1877-1878 senesinin 10 ayı içinde (12 Nisan 1877'den 12 Şubat 1878'e kadar) Ruslara 113 bin Osmanlı askeri ve sivil esir düşmüştür. Bu rakam Birinci Dünya Harbinde Rus ordusuna esir düşen tüm Osmanlı esirlerinin sayısının iki katından da fazladır.

Yazar, bahse konu kitabın ilk bölümünde XIX. yüzyıl sonlarında Rusya'da savaş esirlerine uygulanan rejimi kısaca belirttikten sonra, uluslararası kanunlar ve bunlara bağlı olarak Rusların yaptığı yönetmelik ve yönergeleri incelemiştir. İkinci bölümde Osmanlı esirlerinin milliyeti, yaşı ve sıhhat durumu, rütbe ve sınıfını mevcut arşiv belgelerinden bulabildiği ölçüde ortaya koyarak bir analiz yapmıştır. Bu konudaki belgelerin sayıca azlığına vurgu yapan yazar, bulabildiği kaynaklardan istifade ederek verdiği tabloda Karadeniz ve Balkan cephesinde toplam 86.600, Kafkas cephesinde toplam 24.800 kişinin esir alındığını yazmaktadır. Bu esirlerin 31'inin general, 4.299'unun subay olduğunu tespit ederken; askerlerin 14.260'ünün da yaralı ve hasta olduğuna dair bulgularını kaydetmiştir. 31 Osmanlı üst düzey generalinin isimleri, nerede esir düştükleri, Rusya'da hangi esir kampında ikamet ettikleri, esaretten sonra ülkesine dönüp dönmediğini belgelere dayalı olarak izah etmiştir.

Poznahirev'in tespitlerine göre, esirlerin % 7'sini siviller, yani Osmanlı ordusuna gönüllü olarak katılan 14-15 yaşındaki gençler ile askerlik yaşı geçmiş 55-65 yaşındaki erkekler, askerlerin eşleri ve çocukları, Tuna nehrinde ve Karadeniz'de

yakalanan balıkçılar, savaş alanlarına yakın cephelerde ele geçirilip tutuklanarak esir muamelesine tabi tutulan siviller teşkil etmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde, bir askeri tarihçi gözüyle Rus askerlerinin Osmanlı ordusuna ve esirlerine bakışı değerlendirilmektedir. 1876 yılından itibaren ortaya çıkan Balkan krizi sebebiyle Rus kamuoyunda Türk düşmanlığı her geçen gün daha da ateşlenmiş ve 93 Harbi çıkmadan önce Rus gazeteleri, Türkleri 'sinsi' ve 'düşmana karşı acımasız davranan, katı yürekli, aman vermeyen, aldığı esirleri en ağır şekilde cezalandıran, hatta öldüren askerler olarak tasvir etmektedir. V. Poznahirev, o dönemde basılan hatırat türü kaynaklara dayanarak, Rus askerinin ve kamuoyunun bu bakışının yanlışlığını tespit ederek; aslında Osmanlı ordusu mensuplarının esirlere, yaralılara ve harp meydanında veya esarete ölenlere son derece merhametli davrandığını ortaya koymaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde Plevne Muharebeleri esnasında esir düşen askerlerin genel durumu ve bunların cephe hattından tahliyeleri konusu araştırılarak açıklanmıştır. Esir düşen bir askerin esaretinin ilk dakikalarından itibaren başlayan süreci yazar belgesel olarak ortaya koymaya gayret etmiştir. Yürürlükte olan kurallara göre, esir olan askerin öncelikle Ruslar tarafından elindeki silahları alınmakta, yaralı ve hastalar belirlenmektedir. Gerçi yaralı ve hasta olanlara hemen müdahale yapılamamakta, bu da pek çok askerin daha esarete mahkumiyetinin ilk anlarında ölümüne yol açmakta idi. Yazar bu durumda olan askerlerin kan kaybindan, soğuktan vb. sebeplerden hayatını kaybettiklerine dikkati çekerken, kimi Osmanlı askerlerinin de ölü taklidi yaparak kendilerini kurtarmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

Beşinci bölümde Rusların Osmanlı Avrupası'ndaki 45 şehrinde bulunan 280 yerleşim birimini işgal ettikleri alınan esirlerin ise yaygın olan görüşün aksine Sibiryaya taraflarına gönderilmediğin vurgu yapılmaktadır. Rus hükümetinin esir Osmanlıları Müslümanların yaşadığı bölgelere ve sınıra yakın yerlere de göndermekte sakınca gördüğünü ifade eden yazar, işgal edilen bu 45 şehirde belgelere dayanarak ne kadar nüfus bulunduğuna dair yaklaşık rakamlar vermiş ortalama her şehirden 1400-1500 civarında esir alındığını tespit etmiştir.

Altıncı bölümde esirlerin ikamet ettiği kamplardaki hayat şartları ve sağlık durumları, gündelik faaliyetleri ele alınmıştır. Yazar, esir subayların her ay düzenli şekilde belli bir miktarda maaş aldıklarını, ücretsiz muayene edildiklerini, fakat ev kiralama, beslenme ve giysi gibi ihtiyaçlarını kendilerinin karşıladığını; bu parayla yüksek rutbeli subayların şehir merkezinde özel ev kiralama, dışarıda

yemek yeme, tiyatrolara gitme, hatta yeni sivil elbiseler diktirme gibi imkânlarla sahip olduğunu dönemin arşiv belgelerine dayanarak açıklamaktadır. Öte yandan Gazi Osman Paşa ve diğer generallerin özel ilgi ve alaka görmesi, Rus üst düzey yöneticileri tarafından iltifatlar yapılması, onlara hediyeler verilmesi, esir generalerin Rus devlet adamlarıyla görüşmelerine dair haberler bu bölümde değerlendirilmiştir. Poznahirev'in tespitlerine göre Osmanlı paşalarının çoğu genellikle Petersburg'ta ikamet etmek üzere otellere yerleştirilmişler, şehirde serbest dolaşma hakkına sahip oldukları gibi ev işlerine bakması için yanına Türk esirlerinden askerler görevlendirilmiş veya sivillerden aşçı verildiğini de tespit edilmiştir. Fakat bu imkân ve ayrıcalıklar diğer alt rütbedeki subayların ikamet ettikleri bölgelerde pek uygulanmamış, subayların gelir düzeylerine göre bu hizmetler sürdürülmüştür. Esir askerler (erler) ise genellikle kışla veya barakalarda, belediyelere ait büyük binalarda kalmışlar, onların yakıt, yiyecek, içecek, kışlık giysi vs. ihtiyaçlarının nasıl temin edildiği konusu da eserde ayrıntılı olarak incelenip ortaya konmuştur.

V. Poznahirev, Rus arşiv belgelerinden yaptığı tespitler ışığında esir Osmanlıların Rus erleriyle aynı askerî hastanelerde tedavi edildiğini, hastane personeli tarafından iyi muamele gördüklerini, fakat doktor ve hemşire yetersizliği ile dil sorunu yani anlamada yaşanan sıkıntılar yüzünden hasta esirlere teşhis koymakta zorluk çekildiğini ifade etmektedir. Bundan başka Türk esirlerden çeşitli bulaşıcı hastalıkların yayılabileceğine dair kanaat ve söylentiler, yerli halkın esirlerin gittiği mekânlara ve yıkandığı hamamlara gitme konusunda tereddüde düşmelerine yol açtığını belirtmektedir.

Kitabın yedinci bölümünde Osmanlı esirlerinin çalıştırılması hususu ele alınmıştır. Diğer dönemlerden (mesela Birinci Cihan Harbi dönemi) farklı olarak, 1877-1878 yıllarında Rusya'da fazla iş gücü açığı olmadığından Rus işverenlerin Osmanlı esirlerini çalıştırma konusunda pek ilgi ve alaka göstermediklerini yazan Poznahirev, bunu esirlerin Rusça bilmemesi ve çalışmak istememesiyle açıklamaktadır. Ayrıca Rus askerî yetkililerin de bununla uğraşmakta istekli olmadıklarını, esirlerin üstünde soğuk kış şartlarına uygun giysilerinin bulunmadığını, teminde sıkıntılar yaşandığını, bu yüzden 93 Harbi Osmanlı esirlerinin çalıştırılması konusunun düzensiz ve istisnai şekilde gerçekleştirildiğini yazmaktadır. Osmanlı esirleri genel olarak Rusya'da demir yolu bakımı ve inşaat işleriyle liman ve garlarda, belediye dairelerine bağlı işlerinde ve çiftliklerde çalışmışlardır.

Kitabın sekizinci bölümünde resmî dokümanlar ışığında Osmanlı esirlerine verilen hukukî haklar ele alınmıştır. Bu bölümde esirlerin şahsî eşyaları, silahla

taşıma, serbest dolaşım hakları ile dinî vecibelerini yerine getirme sorumlulukları, aileleriyle mektup yoluyla haberleşme imkan ve şartları belgeler ışığında analiz edilerek açıklanmıştır.

Yazar dokuzuncu bölümde, Osmanlı esirlerinin kampların bulunduğu bölgedeki yerli halkla olan ilişkilerini ele almıştır. Burada seyrek de olsa zaman zaman yaşanan kanun dışı eylemler ve cinayet olayları değerlendirilmiştir. Yazarın kendi belgelere dayanarak yaptığı yoruma göre, savaşı Rusların kazanmasından dolayı Rus devlet yetkilileri ile kamuoyunun Osmanlının artık çökeceğine dair inanç ve umutlarının artmasından dolayı yerli halkın 'Türkler'e genelde hoşgörülü bir tavır sergilediği, muhafız askerlerle polis de yerli halkın kimi zaman esirlere kötü muamelelerini önleyerek onları koruduğunu, esirlere kötü muamele edenlere sert tepkiler gösterildiği belirtilmektedir. Keza konuyla ilgili belgelerde yerli halkın esirlerin kaldığı kamplarda onlara düşmanlık göstermediğini, aksine soğuk hava koşullarında aç ve yırtık elbiseli Osmanlıların durumlarına acıdığına, onlara ekmek ve çay, tütün, giysi ve ayakkabı verdiklerine dair bilgiler de bu bölümde sıralanmıştır.

Rusya'nın taşra vilayetlerindeki kamplarda ikamet eden Osmanlı esirlerinin de sakin, kaderine boyun eğmiş son derece mütevekkilane ve barışçı hayat sürdürmüşlerdir. Subayların eğitim derecesi yüksek aydın ve entellektüel olmaları, temiz giyinmeye özen göstermeleri, titizlikleri, Rus dilini çabuk öğrenmeleri, şehrin uğrak yerlerinde, restoran ve tiyatrolarına gitmeleri, yerli halkla diyalog kurma çabaları, şehrin aydınlarıyla rahatça Fransızca konuşmaları, Rusların düzenlediği bayram ve meclislere istekle katılmaları, tüm Rus halkında ve özellikle kadınlar arasında zabıtana karşı ilgi ve alaka uyandırmıştır. Yine döneme ait belgelerden öğrenildiğine göre ikamet ettikleri şehirlerde çıkan yangın olaylarında Osmanlı esirlerinin cesurca ve yorulmadan ateşe atılıp yangını söndürme gayretleri, yerli halkta sempatiyle karşılanmıştır.

Yerli halk ve Osmanlıların arasında yaşanan arbeye, tahrik, kavga ve gayr-ı meşru olayları değerlendirirken, V. Poznahirev, onların daha çok alkolle alakalı olduğunu yazmakta ve arşiv fonlarında Türk esirleri tarafından işlenen taciz ve cinsel istismar olaylarıyla hiç karşılaşmadığını özellikle vurgulamaktadır.

Onuncu bölümde Osmanlı esirlerinin hastalık ve ölüm olayları analiz edilmektedir. Yazarın döneme ait belgelerden yaptığı tespitlere göre, 93 Harbinde Rus esaretinde 41 bine yakın Osmanlı esiri, esarete hayatını kaybetmiştir. Bu rakam toplam esir sayısının % 40,5'ini teşkil etmektedir. Bunların 2/3 si (yani

27. 075 kişi) Kişinev'ten Rostov-Don şehrine tahliyeleri sırasında yolda ölen asker ve sivillerdir. Büyük rakam içeren can kaybının genel nedenlerini araştırmacı şöyle sıralamaktadır:

- a) Rusya'daki soğuk iklim şartlarına uygun kışlık elbiselerin yeterli olmayışı,
- b) Tahliye esnasında yiyeceklerin yetersiz ve düzensiz verilmesi,
- c) Yolculukta çetin kış şartlarında taşıt ve kalacak yer sorunlarının yaşanması.
- ç) Esirler arasında hayatı tehlikesi büyük yaralı ve hastaların çok olması.

Kitabın on birinci bölümünde savaş sonrasında esirlerin iadesi ve vatana dönüşü konusu ele alınmıştır. İki taraflı anlaşmaya göre Ruslar esirleri Karadeniz limanlarından birine (genelde Sivastopol ve Odessa limanlarına) kadar getirdikten sonra Türk yetkililerine iade etmiş ve Sultan II. Abdulhamit'in gemileri onları memleketlerine götürmüştür. Rus demiryollarıyla her gün 2.500 kişi olmak üzere 23 gün içinde çeşitli yollardan esirler Sivastopol'a getirilmiş ve orada çadırlar kurularak, yiyecek ve içecekleri temin edilmiştir. Resmî raporlarda 57.896 Osmanlı esirinin iade edildiği tespit edilmiştir.

Yazar, esirler arasında Ortodoks dinine geçme, Rusyalı kadınlarla evlilik yapma, Rus vatandaşlığına geçme olaylarına dair belgelere de yer vermektedir. Diğer Rus-Türk savaşlarından farklı olarak, 93 Harbi esirleri arasında kendi istek ve arzusuyla Rus vatandaşlığına geçmek isteyenlerden tarihte ilk defa olarak Ortodoks mezhebini kabul etmeleri hususu talep edilmemiştir.

V. Poznahirev kitabın sonunda bir bütün olarak incelediği esirler konusuyla ilgili önemli hususları özetlemiştir. Tespitlerine göre o sırada St. Petersburg'un 93 Harbi Osmanlı esirlerine uyguladığı siyasetle iki temel hedefe ulaşmak istenmekte idi. Bunlardan ilki Doğunun büyük ve güçlü ordularından biri olan Osmanlı İmparatorluğu ordusu mensupları için Rusya'nın iyi esaret koşulları uyguladığını tüm dünya kamuoyuna duyurmak; diğeri de Osmanlı İmparatorluğunda Ruslara ve Rus Çarlığına karşı olumlu bir imaj yaratmak ve savaştan sonraki Rus-Türk ilişkilerini olumlu bir yöne çekmekti.

Kitaba konuyla ilgili pek çok fotoğraf ve diğer görsel materyaller eklenmiştir. Müze ve arşivlerden alınan bu kaynaklarda Gazi Osman Paşa, İsmail Hakkı Paşa, Ömer Paşanın portreleri, Osmanlı paşalarının İmparator II. Aleksandr'ın huzuruna çıkmasını yansıtan tablo, subayların kaldıkları otellerin, erlerin yerleştiği baraka ve kışlaların, gömüldükleri mezar v.s.nin resimleri yer almaktadır.

Değerlendirmesini yaptığımız eserin en önemli taraflarından biri de, 93 Harbi Osmanlı askerlerine Rusya'da uygulanan koşulların diğer Rus-Türk muharebeleri sonucunda Ruslara esir düşen Osmanlıların durumu ile daima kıyaslanmasıdır. Bu tür kıyaslamalar ancak konuyu çok derin araştıran uzmanlar tarafından yapılabilir, şübhesiz, Vitaliy Poznahirev, bastırıldığı kitap ve makaleleri, sunduğu tebliğleriyle bu alanda ciddi bir araştırmacı olduğunu kanıtlamıştır. Osmanlı esirleri konusunda Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Sırbistan, Belarus, Ukrayna ve diğer ülkelerin arşivleri daha araştırılmamış durumda olduğunu belirten V. Poznahirev ileride de bu tür ilmî çalışmalarını devam ettireceğini ummaktayım.

Alfina Sibgatullina

Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova.

Johann Petitjean,

L'intelligence des choses. Une histoire de l'information entre Italie et Méditerranée (XVIe-XVIIe siècles),

Rome: École française de Rome, 2013, 520 s., 978-272-8309-64-1

Yazarın doktora tezinden türettiği bu kitap, son yıllarda yeni yaklaşım ve sorunsallarla yeniden ilgi odağı haline gelen Akdeniz tarihçiliğine eklemlenmekle birlikte, Yeni Çağ'da bilgi edinme, işleme ve yayma, kısaca bil-dir-işim (*information*) çalışmalarına değerli bir katkı sağlıyor. Petitjean'ın başat varsayımı, XVI. yüzyılda Papalık ve Venedik Cumhuriyeti'ninkiler başta olmak üzere İtalyan devletlerinin kañçilaryalarının sonraki yüzyıllarda yazılı basının kamusalılığı ve kamuoyunu icat edeceği kültür devrimine bir bakıma önyak olmuş olmaları. Yazara göre kañçilaryalar, istihbari bilginin üretimi ve aktarımını biçimlendirip çeşitlendirmeleriyle, mukim elçiliklerin kurulmasıyla yeniden biçimlenen diplomasinin işleyişini de dönüştürmüş oluyorlar.

Bu tanıtım yazısında yazarın geliştirdiği çetrefil sorunsalın Osmanlı tarihiyle ilintisini vurgulayacağım ve bu pek de zor olmayacak; zira yazarın kaynaklarının,